

канонізованих біблійних персонажів. У такий спосіб сучасні автори вдаються до інтертекстуальності у своїх творах. З урахуванням нових змісту й форми зазначених повістей та романів можна прогнозувати подальшу появу подібних творів і розвиток окремих лакун літератури в цьому напрямі.

Література

1. Затонский Д. Сцепление жанров (место автобиографии, мемуаров, дневника в становлении и жизни современного романа) // Жанровое разнообразие современной прозы Запада.– К.: Наук. думка, 1989.– С. 4–58.
2. Нямцу А. Новый Завет и мировая литература.– Черновцы: Чернов. гос. ун-т, 1993.– 243 с.
3. Петров К. Перерване Євангеліє // Вітчизна.– 2000.– № 7–8.– С. 20–91.
4. Рікер П. Конфлікт інтерпретацій // Слово. Знак. Дискурс: Антол. світ. літ.-критич. думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької.– 2-ге вид., доп.– Л.: Літопис, 2001.– С. 288–304.
5. Сарамаго Ж. Евангелие от Иисуса // Иностр. лит.– 1998.– № 5.– С. 5–106.
6. Сарамаго Ж. Евангелие от Иисуса // Иностр. лит.– 1998.– № 6.– С. 96–165.
7. Федоров В. Поэтический мир и творческое бытие.– Донецк: Кассиопея, 1998.– 77 с.
8. Философский энциклопедический словарь.– М.: ИНФРА-М, 2001.– 576 с.
9. Штонь Г. Суд // Київ.– 2000.– № 7–8.– С. 17–55.
10. Штонь Г. Суд // Київ.– 2000.– № 9–10.– С. 44–76.
11. Янская И., Кардин В. Пределы достоверности: Очерки докум. литературы.– М.: Сов. писатель, 1986.– 432 с.
12. Garraty J. A. The Nature of Biography.– N. Y.: Alfred A. Knopf, 1957.– XI, 289 p.

УДК 821.161.2-1.08

Олена Бідюк

ДИСКУРС ПСИХОАНАЛІЗУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Зроблено спробу розглянути особливості розвитку психоаналітичних досліджень в Україні з літературознавчого погляду. Авторка намагалася з'ясувати значення психоаналізу та окреслити перспективи його використання для вивчення художньої літератури на сучасному етапі.

Ключові слова: психоаналіз, архетип, архетипний аналіз, колективне несвідоме, мікрообраз.

Bidiuk O. Discourse Of Psychoanalysis in Modern Literary Science in Ukraine. The article is devoted to the specialties of the psychoanalytical investigations in Ukraine according to the literary science. The author tries to explain the role of psychoanalysis and perspectives of it's using that allow understand the literary texts today.

Key words: psychoanalysis, archetype, archetype analysis, collective unconscious, microcharacter.

Останнім часом в українському літературознавстві посилилася увага до нових, нетрадиційних методів дослідження художнього тексту. Зокрема, психоаналіз, яким в Україні після довгого замовчування активно стали послуговуватися на початку 90-х років ХХ ст., справді дає величезні можливості для таких досліджень.

Психоаналіз як явище спочатку виникає у лікарській практиці наприкінці ХІХ століття. Першим, хто почав послуговуватися ним, був австрійський вчений З. Фрейд. Учений використовував відкритий ним метод у терапевтичній практиці, однак дуже швидко помітив, що результативним він є також і для розгляду тексту художнього твору. Тож саме засновник психоаналітичного вчення З. Фрейд спрямував дослідників у русло вивчення мистецьких явищ. Література не стала винятком.

Психоаналітичні розвідки З. Фрейда у царині дослідження художнього тексту – «Марення і сни в „Градіві” Єнсена» (1907), „Мотив вибору скриньки” (1913) і „Деякі типи характерів із психоаналітичної практики” (1916), а також „Достоевський і батьковбивство” (1928), мають неабияке значення: саме звідси починається практика застосування психоаналізу в літературознавчій науці.

Фрейдівський метод базується на виявленні психічних рис, неврозів та комплексів самого автора, які останній сублимує у власній творчості. Активно послуговуються фрейдівською концепцією і в українському літературознавстві. Однак занадто вузьке й однобоке використання психоаналітичного методу (лише у фрейдівському варіанті) може спричинити знецінення художнього тексту як такого та його мікрообразної структури.

Водночас психоаналітичний підхід протягом ось уже більш як столітньої практики в українському літературознавстві так і не спромігся на витворення цілісної концептуальної методики подібних наукових розвідок.

Зазвичай дослідження більшості українських психоаналітиків зводяться до використання лише фрейдівських концепцій. Весь аналіз ґрунтується на відшукуванні психічних відхилень письменника, невротичних станів, різного роду збочень (від гомосексуальності до мазохізму, суїцидних нахилів тощо). Так, на думку Н. Зборовської, народжується не що інше, як „вульгарний психоаналітичний підхід” [8, 347], що „може сприяти виробленню негативно-епатажної тенденції, дискурсу приниження великих особистостей” [8, 347]. Від цього неодноразово застерігав ще на початку ХХ ст. С. Гаєвський у своїй статті „Фрайдизм у літературознавстві”. „Усю чинність письменника зводити до одного сексуального поривання, – писав він, – досить однобічно. Однобокість особливо позначилася у фрайдистів, що почали прикладати на практиці гіпотези Фрайда” [1, 263].

Отож психоаналітичний інструментарій, що, безумовно, дає найширші можливості застосування, справді використовується дослідниками занадто вузько. Взяти хоча б праці С. Павличко, Г. Грабовича, Л. Плюща, Н. Зборовської та інших, які послуговуються здебільшого фрейдівськими постулатами, оминаючи чи й зовсім не беручи до уваги, наприклад, архетипний аналіз.

Саме тому, розглядаючи, на наш погляд, найбільш значимі з наявних українських психоаналітичних розвідок, ставимо собі за мету показати не використані досі можливості психоаналізу в дослідженні художнього тексту і літератури, зокрема на сучасному етапі.

Після розквіту психоаналітичної думки в 10–30-х рр. ХХ ст. (зокрема, тут варто згадати праці І. Хмелевського, С. Балея, В. Яреми, А. Халецького, В. Підмогильного та ін.) в Україні настала більш як півстолітня епоха затишшя, замовчування і навіть зацьковування психоаналізу сподвижниками тоталітарної системи та марксистсько-ленінської ідеології. Психоаналіз розглядався як „зародок непослідовності чи безметоддя” [1, 264]. Інтерес до психоаналізу відновився вже в роки незалежності України. Як пише Н. Зборовська, „лише на етапі розпаду радянського тоталітаризму виникла серйозна спроба інтегрувати фройдизм з літературознавчою наукою” [8, 336].

С. Павличко була однією з перших, хто намагався втілити цю спробу в життя. 1997 року вийшла друком праця „Дискурс модернізму в українській літературі”, яка згодом, у 1999-му була доповнена розділом „Ще один сюжет. Психопатичний/психоаналітичний дис-

курс як компонент української модерності”. Особливу роль авторка відводить саме психоаналізу та його важливості для дослідження художнього твору і його персонажів. Тож дослідниця зазначає: «Неврози, навіть божевільня, вперше з’явилися на сторінках українських літературних творів. Божевільна людина, або, точніше, людина, яка стоїть на межі двох світів – „розумного” і „нерозумного”, – не просто дедалі частіше привертає увагу письменників. Саме цей образ стає метафорою особистості нового модерного часу, а психоаналіз – способом пізнання цієї особистості» [11, 237].

С. Павличко зупиняється здебільшого на постатях тих письменників, які так чи інакше стояли на межі двох світів. Це, зокрема, А. Кримський, який „демонструє невротичний, іронічний стиль, уривчастий, спазматичний наратив і, нарешті, героя, цілком зануреного в свої переживання, почуття, думки й нерви” [11, 238], творчість для якого є „способом самолікування, автопсихоаналізом” [11, 247]; Леся Українка, з ім’ям якої пов’язані, на думку дослідниці, „найвідоміші, канонічні вияви невротичного героя і загалом неврозу в українській літературі цього часу” [11, 242]; М. Хвильовий, що перебував „на межі постійного душевного зриву” [11, 266], та інші.

Окрім С. Павличко, психоаналітичним методом керувались у своїх дослідженнях такі вчені, як Л. Плющ, Г. Грабович, М. Моклиця, М. Ласло-Куцюк, Н. Зборовська, О. Забужко та ряд інших сучасних дослідників. Для більшості з них застосування цього методу дало змогу відкрити нове бачення творчості великих письменників, зокрема, Т. Шевченка, Лесі Українки та ін.

Так, цікавою з цього погляду є розвідка Л. Плюща «Екзод Тараса Шевченка: навколо „Москалевої криниці”» (1986, 2001). На думку дослідника, «навіть поверхове знайомство з „Кобзарем” наочно демонструє, що Шевченко, засновник сучасної української літератури, незмінно ближчий до типу поета – „шамана” й пророка» [12, 25]. Роздумуючи над шаманічним посередництвом між колективною пам’яттю та вищими силами, інший дослідник Г. Грабович зауважує: „Вибираючи цю роль і цю модель самоідентифікації, Шевченко, як на мене, накреслював свій мітопоетичний код і свою вибрану роль носія міту, і водночас програмував своє прочитання й свою загальну рецепцію” [2, 577]. Л. Плющ – один із перших, хто намагається “розбронзувати” поета, бо ж, як зазначає у цитованій вище праці,

«забронзований, залакований, заслинений і розбитий на цитати „Кобзар” заслонило вічно живе слово „Кобзаря” і живого Шевченка з його людськими хитаннями, гріхами, похибками» [12, 28–29].

Г. Грабович, використовуючи психоаналітичний метод у дослідженні „Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Т. Шевченка” (1998), зазначав: „Досліджуючи міфічне мислення Шевченка, я користувався методом найадекватнішим для його дослідження, але при цьому не випускав з поля зору й того, що в даному випадку ми маємо справу з творчою індивідуальністю, творцем, а не з безликим колективом” [3, 190]. Водночас автор переконаний, що в поезії Шевченка маємо синтез колективного та індивідуального несвідомого, адже „поезія Шевченка існує на стику як продукт різних кодів. Міфічний код глибоко закорінений в колективному мисленні, але не позбавлений індивідуального виміру” [3, 190]. Саме отой індивідуальний момент робить письменника творцем, не схожим на інших.

Звернулася до постаті Т. Шевченка і М. Ласло-Куцюк у праці „Творчість Шевченка на тлі його доби” (2002). На думку дослідниці, самого поета, а тим більше його твори, слід розглядати, враховуючи „надзвичайну роль підсвідомості як мотивацію художньої творчості, як світлих, так і тіневих її сторін” [9, 279]. Вона схильна відносити особистість Шевченка до психологічного типу етико-сенсорного інтроверта, а метод психоаналізу їй знадобився саме тому, що „етико-сенсорні типи ... живуть сучасністю, повнокровно і надзвичайно сильно на цю сучасність реагують; інтроверти ще більше за екстравертів, перероблюючи навколишнє в своїй уяві при допомозі підсвідомості” [9, 195]. Це чи не вперше у психоаналітичних дослідженнях ми бачимо відхід від фрейдівської ідеології і звернення до юнгівської концепції.

Глибоке й докладне вивчення творчої особистості на основі розрізнення психологічних типів згідно з юнгівською теорією зроблено в монографії українського літературознавця-психоаналітика М. Моклиці „Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика” (2002). Дослідниця, зокрема, зазначає: „Чотири типи психіки – чотири типи взаємин зі світом, чотири моделі світоустрою ... саме в епоху модернізму були вербалізовані, в першу чергу завдяки мистецтву” [10, 237]. Саме вони, на думку М. Моклиці, „лягли в основу провідних мистецьких напрямів: у символізмі чітко проартикульо-

вано психологію людини інтуїтивного типу, в експресіонізмі – емоційного, у футуризмі – сенсорного, у сюрреалізмі – розумового” [10, 237].

Ця конструктивна модель психіки творчої особистості приводить до уважного перепрочитання творів письменників з огляду на глибоко заховані і виявлені на рівні образної системи мови оці психічні домінанти. Тобто основним тут бачиться вже не фрейдівський, а юнгівський підхід. Зокрема, саме у праці М. Моклиці закладено перспективи до архетипного аналізу елементів художнього твору, що, на жаль, здебільшого ігнорується чи нівелюється у розглянутих психоаналітичних дослідженнях. Не є винятком і праці Н. Зборовської та О. Забужко.

Н. Зборовська, починаючи із „Феміністичних роздумів” (1999), увійшла в академічну літературознавчу науку спочатку теоретичною працею „Психоаналіз і літературознавство” (2003), а потому проектом психоісторії новітньої української літератури „Код української літератури” (2006). Це єдині у своєму роді в Україні видання з літературознавчого психоаналізу, а тому їх значення важко переоцінити. Щоправда, вони подекуди містять досить суперечливі зауваги та хибують на вибірковість висвітлення творчості українських письменників.

Зокрема, у праці „Психоаналіз і літературознавство” Н. Зборовська різко критикує фрейдівський метод дослідження художнього твору, хоча акцент поставлено власне на ньому. У дослідженні „Код української літератури” авторка намагається зрозуміти історію розвитку української літератури, яка, на її думку, як і „історія художнього пізнання розвивається хвилеподібно: то потужно заходить у морок несвідомого, то потужно виходить на світло свідомості” [7, 3], але завжди й неодмінно прив’язана до постатей великих письменників.

Майстри українського слова цікавлять також і О. Забужко, яка видала своєрідне дослідження-трилогію знакових для українського письменства постатей: І. Франка (праця „Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період”, 1992), Т. Шевченка (розвідка „Шевченків міф України: спроба філософського аналізу”, 1997) і Лесі Українки (розвідка „Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій”, 2007). Зокрема, для авторки цілком очевидно, що ці видатні літератори є виразниками певної філософсько-

світоглядної ідеї, які, щоправда, ніколи не абстрагувалися від „конкретики людського світопереживання” [5, 59]. І якщо у творчості І. Франка, на переконання О. Забужко, „філософська рефлексія над національною ідеєю природно тяжіла ... до художньо-образних форм саморозгортання” [5, 56], у Т. Шевченка представлена вже як „унікальна форма синтезу філософської рефлексії з архетипами колективного несвідомого” [6, 135]. Однак докладного архетипного аналізу в О. Забужко не знаходимо, тож мікрообразний пласт знову залишився поза увагою. Врешті дослідниця приходиться до висновку, що відбувається процес виродження української культури на сучасному етапі розвитку, який породжує „національну слабкість, колективне почуття беззахисності і загроженості національному існуванню” [4, 33]. О. Забужко вважає, що останнім виразником української лицарської культури європейського зразка була Леся Українка. Відтак уся подальша історія літератури бачиться їй позбавленою лицарського ідеалу. Можна сказати, що праці Забужко мають радше філософське, аніж суто психоаналітичне спрямування, хоча й містять окремі цікаві зауваги.

Отож, розглянувши розвідки українських психоаналітиків та їхню специфіку дослідження літературного твору, можемо говорити про потребу витворення нової концептуальної позиції. Майже всі вони користуються фрейдівською методикою таких досліджень, причому використовують її занадто однобоко (тільки заради виявлення сексуальних інфантильних проявів авторської особистості). Натомість теорія гострослів'я З. Фрейда взагалі до уваги не береться, тобто мікрообразний рівень художнього тексту чомусь (абсолютно невиправдано, на наш погляд!) залишився поза увагою дослідників. Проте не варто забувати, що саме на мікрообразах наголошував не лише З. Фрейд, який першим звернувся до омовок, описок, символів сновидінь. На цьому акцентував свою увагу й К.-Г. Юнг.

Юнгівська ж доктрина, яка, власне, найбільше звертається до образного пласту, представлена в літературознавстві лише поодинокими розвідками (зокрема, маємо на увазі дослідження М. Ласло-Куцюк, М. Моклиці, частково Г. Грабовича, Л. Плюща та ін.). Архетипний аналіз, який сьогодні часто помилково ототожнюють із міфоаналізом, узагалі рідкість.

Насправді психоаналіз дає надзвичайно широкий спектр можливостей до застосування у вивченні не лише особистості письменника, а й художнього тексту. Назріла потреба переосмислити здобутки психоаналізу й окреслити нові перспективні напрями психоаналітичного підходу в літературознавчих дослідженнях, що ми і намагаємося зробити.

Література

1. Гаєвський С. Фрейдизм у літературознавстві // Історія психоаналіза в Україні.– Х., 1996.– С. 260–268.
2. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есеї, полеміка.– К., 2003.– 631 с.
3. Грабович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Т. Шевченка.– К., 1998.– 206 с.
4. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій.– К., 2007.– 640 с.
5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період.– К., 1993.– 126 с.
6. Забужко О. Шевченків міф України: спроба філософського аналізу.– К., 2001.– 160 с.
7. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури.– К., 2006.– 504 с.
8. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство.– К., 2003.– 392 с.
9. Ласло-Куцюк М. Творчість Шевченка на тлі його доби.– Бухарест, 2002.– 348 с.
10. Моклиця М. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика.– Луцьк, 2002.– 390 с.
11. Павличко С. Теорія літератури.– К., 2002.– 679 с.
12. Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: навколо “Москалевої криниці”: Дванадцять статтів.– К., 2001.– 384 с.

УДК 82.091 (415)

Ольга Блашків

ЛІРИЗМ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ОЗНАКА АВТОРСЬКОГО СВІТОБАЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ ТА В. Б. ЄЙТСА)